

KÖNYVSZEMLE

Molnár Dávid: „...az nagy tengerből való folyóvíznek sebessége...” Kolozsvári unitárius levéltári dokumentumok és nyomtatványok gyűjteménye Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek korából (1613–1648). Kolozsvár, 2016, Magyar Unitárius Egyház. 504 p.

Az elfogult recenziók mindig gyanakvást keltenek. Ha a későbbiekben a recenzens gyanúsnak tűnik, az betudható annak, hogy több szempontból úttörő munkával van dolgunk. Önmagában a vizsgált időszak is izgalmas; az erdélyi antitrinitarizmus történetének korszakáról kialakult homályos képünket Kénosi Tözsér János és Uzoni Fosztó István 18. század végi *Egyháztörténete* nagyban befolyásolhatta. Molnár Dávid előszavában az időszak levéltári alap kutatásainak hiányát hangsúlyozza – teljes joggal –, mivel azok eredményei sokban árnyalhatják az *Egyháztörténet* által felvázolt képet, amely műfajából adódóan néhol (a recenzenshez hasonlóan) törvényszerűen elfogult. A szerző ezt távolságtartással kezeli: „*Céлом [...] az volt, hogy csakis azon dokumentumok alapján tekintsem át a címben kijelölt négy évtizedet, amelyek szisztematikus kutatások során kerültek az én és nálam érdemesebb kutatók kezébe, s csak akkor vegyem figyelembe az eddig megfogalmazott megállapításokat, közöttük Kénosi Tözsérék állításait is, ha azokat a meglévő források megerősítik.*” (14.)

Úttörő munka abból a szempontból is, hogy a vonatkozó levéltári dokumentumokat és nyomtatványokat nemcsak tárgyalja és kontextusba helyezi, hanem a kötet nagyobbik része ezek átiratait, fényképeit is tartalmazza, megágyazva ezzel további kutatásoknak. Megbecsülendő az efféle hozzáállás, mivel így Molnár bevezető tanulmányát és annak referenciáit összeolvasva egy átlátható rendszert kapunk, amely megengedi, hogy a későbbi kutató vitatkozhasson. A forrásalapú kutatás azért is elengedhetetlen, mivel a 16–17. századi Erdély több szempontból sajátos valláspolitikai helyzetének alakulása eddig sem volt egyértelmű. A kötet jelentős eredményeivel vázolja az unitárius felekezetek, irányzatok erőviszonyait, érdekeit, és azok találkozásait.

A vizsgált időszak kezdetét Molnár Dávid Bethlen hatalomra jutására helyezi, amelynek hatása az unitárius egyházat jelentősen befolyásolta. Bethlen fejedelemsége kezdetétől a református püspökség folyamatosan erősödött, így a radikálisabb unitárius irányzatok szabadsága fenyegetve volt, és előtérbe kerülhettek a sociniánus ér-

dekek. Ezért fordulhatott elő 1615-ben, hogy Valentin Radecke, a lengyel testvérek sociniánus küldötte foglalhatta el az unitárius püspöki széket. Tehette ezt annak ellenére, hogy az egyházvezetés többsége nonadorantista volt, akik a sociniánusokkal szemben úgy gondolták, hogy Jézust emberi mivolta miatt nem illetheti isteni tisztelet. A nonadorantisták radikalitása miatt érthette a korábbi, Toroczka Máté regnálása alatti unitárius egyházat a szombatoság vádjá is. Ebből a feszült egyházpolitikai helyzetből eredeztethető a század közepéig eltartó hatalmi harc az unitárius egyház püspöki címéért és Kolozsvár plébánosi posztjáért, közben pedig folyt a felsőbb vezetéssel a diplomáciai lavírozás. Molnár ezt a nagyon összetett helyzetet vizsgálja a fennmaradt források fényében, és könyvének egyik legnagyobb érdeme, hogy a szűkös adathalmazból épít egy átláthatóbb, átfogó, alternatív egyháztörténetet.

A helyzet eredményeképp a radikális irányzatok írásbelisége is visszaszorult, nonadorantista és szombatos szövegek Bethlen uralmának évtizedeiből csak csekély számban található. A kizárólag kéziratos forrásokban hagyományozódott radikális művek pedig általában korábbi teológiai munkák másolatai, ám ezek közt is talál hierarchiát Molnár. Az első generációs nonadorantista irodalom (Palaeologus, Dávid Ferenc) hagyományozódása időszakosan megszakad, szemben Enyedi György műveinek másolásával.

Ezt Enyedi az erdélyi unitarizmust sokfélesége ellenére egységesen reprezentáló magatartása magyarázhatja, amely lehetővé tette, hogy teológiájában helyt kapjanak mind a radikális, mind a mérsékelt elvek, és így nem került tiltólistára. A nonadorantista irodalom a szombatos írásbeliséghez hasonlóan tehát csak titokban terjedhetett, lappangott.

Molnár Dávid következtetése szerint Radecke püspöksége alatt az egyházi vezetésben kialakult érdekellentéteket szükségszerűen orvosolni kellett. A szombatosok hatása egyre erősödött, annál is inkább, mert az unitáriusok védelmét állami szinten szombatos főurak nyújtották. Ezzel párhuzamosan egyre több egyházi szolga ment szembe a püspöki intézkedésekkel, mivel a gyülekezetek maguk választhatták lelkészüket. Így jöhetett létre Molnár szerint egy „labilis egység”, amelynek első sorban politikai funkciója volt.

A meglehetősen problematikus kiindulópont után Molnár messzemenő következtetések sorozatát állítja fel. Alaposan tárgyalja az egyházi tisztségekért folyó versengést, amelynek központjába a sociniánusokat és Radecke hatását állítja, emellett az egyes tisztségeket betöltő egyházfik krisztológiáját is tárgyalja. Ez azért is fontos, mert az *Egyháztörténet* által kissé leegyszerűsített képet árnyalni tudja; a forrásokra alapozva rámutat az egy-egy életműben is előforduló dogmatikai ellentmondásokra.

Az átfogó, elsősorban forrásokra hagyatkozó dolgozatok sajátossága, hogy általában marad bennük feltételezés, amelyet bizonyos források hiánya szül. Molnár Dávid tanulmányában is találkozunk efféle sejtésekkel, ugyanakkor ilyenkor mindig hangsúlyozza állításainak esetleges ingatagságát.

A bevezető tanulmány után a könyv a források szövegkiadásával folytatódik, amely a kötet tekintélyesebb részét képezi. Elsőre a kiadással járó hatalmas munka szúr szemet. Egyszerre félelmetes és irigylésre méltó az a munkabírás és -tempó, amellyel Molnár rendelkezik. A nagy mennyiségű forrásanyagot két részre osztja, ebből az első a kolozsvári unitárius levéltári dokumentumok átiratait és fényképeit tartalmazza (hogy a munka mértékét jobban érezhessük: 91 tételről van szó).

Az összegyűjtött dokumentumok nagy része a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában található (többek közt a Lengyel Unitárius Egyházközség Kolozsvári Levéltárának anyaga is). Emellett két dokumentum származik Kelemen Lajos hagyatékából, valamint egy a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságáról. Forrásait Molnár alaposan összeveti a korábbi kutatásokkal, ezeket minden esetben hivatkozva, és ha az adott dokumentumnak volt megelőző fordítása/kiadása/ismertetése/fényképe, összekapcsolja azokkal.

Külön fel kell hívnom a figyelmet az átiratok pontosságára. Átírási elveik-

ben hangsúlyozott modernizált helyesírás és következetes ejtéstükröztetés lehetővé teszik, hogy Molnár szövegkiadásai közérthetők legyenek, mégis a lehető legkevésbé térjenek el forrásaiktól. A dokumentumok egy része – a Radeckéhez címzett levelek – latin nyelven íródott, amelyek eredeti szövege mellett tartalmát magyarul is közli Molnár. Ezt is csak méltatni lehet; itt is közérthetőségre törekszik, és nem várja el a latin nyelv feltétlen ismeretét. Ugyanakkor pontos kivonatot ad forrásairól anélkül, hogy fordítási problémák fessegetésébe bocsátkozna. Átiratait szövegkritikai jegyzetekkel látja el, a vendégszövegeket, a bibliai korrespondenciajegyzeteket éles szemmel veszi észre.

Átiratai mellé Molnár a levéltári dokumentumok fényképeit is melléke-li. Szövege ettől lehetne igazán ellenőrizhető – és sok esetben az is –, ám a könyvformátum nem teszi lehetővé, hogy a fotóközlések teljes értékű forrásként szolgálhassanak. De el kell ismerni, a képek minősége illusztrációnak több mint kielégítő, ám, szó, mi szó, nagyító használata mindenképpen ajánlott vizsgálatukkor.

A levéltári dokumentumok kiadása után a szerző a korszak unitárius krisztológiai, felekezeti szempontból fontos nyomdai munkákról ad leltárt. Saját meghatározása szerint: *„Csak azokat a nyomdatermékeket sorolom fel, amelyek az unitáriusok vallási önmeghatározását, hitvédelmét és -terjesztését szolgálták, illetőleg e felekezet*

agendái, egyházkormányzati kiadványai voltak. Ezek közül pedig csak azokat közlöm, amelyek vagy magyar nyelvek[.] vagy lefordították őket magyarra. Egyéb egyházi-vallásos, iskolai, alkalmi, az állam életével kapcsolatos stb. nyomtatványok nem kerültek be az összeállításba.” (275.) Hasonlóan a levéltári anyag leltárához, csak az eddig kiadatlan szövegek átiratát közli Molnár; a nyomtatványok címeit, RMNy-számukat (ha van ilyen), datálásukat, és persze a korábbi kiadások, kutatások hivatkozásait is összesíti listájában. És nem akármilyen hiánypótló szövegkiadásokat tartalmaz a kötet: köztük van Toroczkai Máté 1632-es katekézise, amelynek kiadástörténete eddig is kérdéseket vetett fel, mivel ugyanez évben jelenik meg egy rakóvi sociniánus káté magyar fordítása is. A Toroczkai-féle a palaeologusi teológiát foglalja össze, ezzel folytatja a korai nonadorantista hagyományt, míg a rakóvi – amelynek fordítása megrövidül a kiadáskor – sociniánus alapelveken nyugszik. Balázs Mihály korábban már összevetette a két katekézist, és következtetése szerint Toroczkai megjelenítése volt magától értetődőbb, mivel Kolozsvár nonadorantista hagyománya nem kopott meg a harmincas évekig.¹ A sociniánus nyomtatvány kiadá-

sa mögött pedig egy mérsékeltebb, polémiákba nem bocsátkozó törekvés feltételezhető, elsődleges célja a sociniánus dogmatika szolid lefektetése lehetett. Egymás mellett szerepeltetve őket Molnár nemcsak igazolja a korábbi kutatásokat, hanem a szövegek együttes olvasásával az unitáriusok felekezeti különbözőségeihez közelíti olvasóját.

Az átirrt nyomtatványok közt szerepel Fausto Sozzini, Johann Crell és Valentin Schmaltz egyes munkáinak 17. századi fordítása is, amelyek forrásait a szerző tisztázza, és össze is veti velük a magyar változatokat. A sociniánus törekvésnek köszönhetően jelentek meg nyomtatásban ezek a művek, amelyek fordításait is egészen pontosnak tartja Molnár. Az unitárius kátéirodalom folytatása is szerepet kap az átirrt művek közt, és itt szerepel Radecke úrvacsorát tagláló agendája is.

A korszak erdélyi unitarizmusáról így nemcsak pontos, átfogó képet kaphatunk Molnár Dávid kötete által, hanem forráskiadásaival egy olyasfajta úrt tölt ki, amellyel az *Egyháztörténet* után a kutató eddig nem boldogult. Ha egy mondatban kellene összegezнем elfogultnak tűnő recenzióm elfogultlan ítéletét, bajban lennék, de valami hasonló lenne: a feltárt anyag nagysága, pontossága, és a szerző egyedi, ám koncepciózus rálátása teszi megkerülhetetlenné munkáját.

Etlinger Mihály

¹ Balázs Mihály: Elhúzódó felekezetiesedés és rendhagyó kátéirodalom, Az unitáriusok kátéiról a kezdetektől a dézsi-komplanációig. In *Felekezetiség és fikció. Tanulmányok a 16–17. századi irodalmunk-*

ról. Budapest, 2006, Balassi (Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok 8.), 72.